

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1961

*Tradition och nutid. Grenljusstöpfung i Bollnässtugan julen 1960.
Elin Karlsson, som i snart trettio år stöpt ljus på Skansen,
lär ut konsten till Stockholms Lucia, Ingrid Engström.
Foto Stockholms-Tidningen, Sven Braf.*

Redaktion:

GÖSTA BERG · SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

*Omslagsbilden återger ett utsnitt ur en oljemålning
från 1600-talets slut av Bernardus van Schendel
visande stjärngossar på besök i ett borgerligt holländskt hem.
Se Albert Eskeröds uppsats Stjärngossar i denna årsbok.*

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1961

TRADITION OCH NUTID

av Anna-Maja Nylén

I dagligt tal använder man ordet tradition för att beteckna någon sedvänja, form för beteende, föreställning, uttryckssätt eller sägen, gärna folklig, som lever kvar från generation till generation. Man kan också tala om gamla traditioner i en familj, en släkt, en kår, t. ex. ett regemente, och avser då vissa normer och ideal, som satt sin prägel på medlemmarnas sätt att vara och handla. Traditioner kan också ha lokal anknytning samlade kring en gård, en bygd, nationen.

Traditionen — kulturens röda tråd

I allmänhet uppfattar vi en företeelse som traditionell först när den ter sig ålderdomlig, annorlunda eller egenartad, men i själva verket är hela vårt dagliga liv genomsyrat av tradition, ärvda föreställningar om hur vi skall uppträda, hälsa, tala, uppföra oss vid bordet, i kyrkan, på arbetsplatsen, klä oss, fira helg och högtid osv. i alla livets skiften. Det är traditionen som ger kontinuitet i vårt dagliga liv och som vi bibringas bokstavligen med modersmjölken, medvetet och omedvetet, genom uppfostran i hemmet, i skolan, i arbets- och föreningsliv. Vi är alla traditionsbärare och förmedlare av den kultur som omger oss, lika naturlig och lika nödvändig för oss som den luft vi andas. Det omedvetet anammade traditionsstoffet hade förr en avgjort större omfattning än det som klätts i språklig gestalt, medan nu den litterära traditionen och den form för trädning som sker genom film, radio och television givetvis blir av större betydelse för varje generation. Detta innebär dock inte att traditionens betydelse minskar eller att traditionen upplöses. Traditionen är liktydig med kulturens

fortbestånd, vare sig det sker genom tekniska kommunikationsmedel eller inte.

Med den rörlighet som kännetecknar vårt moderna liv, kan jämfört med förr en avsevärt mindre del av befolkningen räkna med att leva hela sitt liv i samma miljö. Genom utbildning och arbetsliv och därmed sammanhängande förflyttningar kommer människor numera i större utsträckning än tidigare i kontakt med folk från andra landsändar och samhällsskikt. Geografiska kulturgränser, som endast för 25—50 år sedan kunnat klart urskiljas, kommer alltmera att utsuddas, liksom klassgränserna. Detta är naturligtvis i alldeles eminent grad fallet med den materiella kulturen. Den är inte längre fast förankrad i självhushållets, hemslöjdens, hantverkets och småindustrins produktionsformer, utan karakteriseras i övervägande grad av den industriella tillverkningen, som snabbt och med osviklig precision tränger fram överallt, där människor bor, förmedlad av en fulländad varudistribution. Detta innebär att traditioner knutna till en bestämd lokal, en bygd, ett landskap, ett land, i fråga om bostäder, inredning, födoämnen, kläder, bilar o. a. får allt mindre möjligheter att leva vidare, eftersom föreställningarna om hur dessa skall se ut inte längre bildas lokalt utifrån förutsättningarna i en viss bygd, utan utarbetas av yrkesmässigt verksamma personer. Dessa skapar ideal och normer som distribueras i tal, skrift och bild genom böcker, film, radio och television. Betydelsen av massmedia gör sig särskilt gällande, om man tar sådana exempel som bilen och beklädnaden. Men trots att den tekniska utvecklingen gör de materiella villkoren i samhället mera enhetliga och mera föränderliga, minskar detta inte traditionens betydelse. Traditionen måste alltid finnas som förmedlare av normer för bruket av de materiella tillgångarna samt teknik, sedvänjor och åsikter förknippade med dessa.

Nutid — spegel för forntid och framtid

Till kulturforskningens — etnologiens — uppgifter hör att ta reda på traditionens variationer hos olika grupper, som har geografisk eller social omfattning, t. ex. en yrkesgrupp, religiös grupp

eller åldersgrupp. Eftersom en tradition ofta kan ha överförts genom flera släktled, får etnologens arbete också ett tidsdjup, som kan vara ganska betydande. En framstående kulturforskare (Kazimierz Moszyński) skriver: "Nutiden är det gångnas spegel." Detta innebär bl. a., att nutidens kultur bevarar spår av den gamla förgångna och att framtidens kultur på liknande sätt kommer att inom sig bevara spår av den nuvarande kulturen och den som gått före denna senare. Nutiden är alltså ett tidsskikt, där det förgångna belyser det närvarande och vice versa — om man har kunskap om det förgångna. Eller som Oscar Wilde uttrycker det i en av sina aforismer: "Den för vilken det nuvarande är det enda, som är närvarande, vet ingenting om den tid han lever i."

Den nordiska — liksom också den europeiska — etnologien har starkt engagerat sig i de möjligheter som nutiden erbjuder att använda den som en spegel eller en mima, för att använda den aktuella rymdlyrikens språk, i vars dunkla djup man kunnat studera det förgångna och pejla in bilder från århundraden, ja, rent av årtusenden tillbaka. En fascinerande forskning, som givit märkliga resultat. Medan vår tid med spända förväntningar spejar mot nya rymder, har geologer, arkeologer och etnologer i samverkan öppnat perspektiv bakåt, som sannerligen också är hissnande och som på ett avgörande sätt format vår världsbild. Det är i år drygt hundra år sedan den franska amatörarkeologen Jacques Boucher de Crèvecœur de Perthes i en bok (*De l'homme antédiluvienne et de ses œuvres*, Paris 1860) framlade bevis för att människan var jämnårig med vissa utdöda ryggradsdjur och redan under pleistocentiden, dvs. för åtskilliga hundratusen år sedan, kunde göra sig goda verktyg i sten. Detta uppfattades som en hädelse mot Gud och bibelns läror, vilka fortfarande dominerade samtidens uppfattning om kulturens och människans utveckling och skulle göra så länge än, trots att fortsatta forskningar med all tydlighet visade att Boucher de Perthes hade rätt. De rika skördar, som sålunda bärgats av kulturforskningen, har i viss mån låtit nutidsskiktets utmärkta användbarhet som spegel och dess eget värde som forskningsobjekt komma i bakgrunden. Nutiden är inte bara ett språngbräde för utflykter i det förgångna eller i framtiden. Den utgör i sig själv ett studieobjekt, som erbjuder de bästa möjligheter till

kulturforskning. Det står ju klart för oss alla, att tekniken ger vår kulturmiljö en stark dynamik i sin yttre påtagliga gestaltning, och vi är inställda på att redan om ett decennium leva under än mera förändrade materiella betingelser.

Traditionsarvet från landsbygden i det industrialiserade samhället

Ända fram till 1800-talets mitt hade ca 80 % av Sveriges befolkning sin huvudsakliga näring av jordbruk. Nu lever endast ca 25 % av jordbruk, medan ca 75 % är sysselsatta inom industri, handel och övriga yrken. Det innebär att antingen vi själva, som nu bor i städer och tätorter, eller våra föräldrar eller farföräldrar vuxit upp i en lantlig miljö och präglats därav. Ännu i våra dagars industrialiserade samhälle är bondebefolkningens bostads- och matvanor, festseder och sociala värderingar betydelsefulla ingredienser i vår kulturmiljö i dag. Den enorma bostadsproduktionen under 1900-talet, vars bakgrund utgöres av denna mäktiga befolkningsrörelse bort från jordbruket, har sedan 1930-talet försökt att genom bostadsundersökningar skaffa kunskap om hur folk vill bo och vad de har för behov och vanor. En av de faktorer som redovisas såsom skapande vantrivsel är brytningen med äldre bostadstraditioner. Arkitekten stöter här på hela det komplex av traditioner, som varje människa för med sig från sin miljö och som är invävda med allt det som hemmet representerar av verksamheter, umgängesformer och vanor och som inte låter sig anpassas efter bostadsplanerarens eget miljömönster eller till konstruerade typfall.

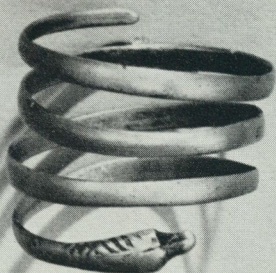
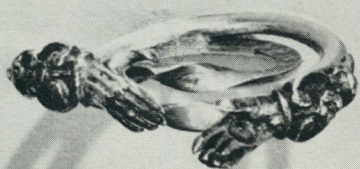
I princip betraktas den tekniska utvecklingen och det nya som något gott, när det gäller t. ex. kläder, bilar, redskap, hushållsmaskiner. Att följa med tiden har ett värde i sig själv och ger ägaren av dessa prestigesymboler ett ökat anseende. När det gäller seder, heminredning, representativa former, föranledda av familjelivets och årets fester, är det i stället det hävdvunna som värderas. Det är väsentligt att beteendet sker enligt ett mönster erkänt och accepterat inom den grupp man lever i. Våra festseder ger goda möjligheter att studera dessa traditioners betydelse och deras komplicerade funktion i det moderna samhället.

Utställningen *Tradition och nutid*, som öppnades i maj 1960 i Nordiska museet, vill ge en populär framställning av våra viktigaste traditioner i bostad, bohag och festsed. Den utgöres dels av en översiktligt ordnad utställning, som skall bestå tills vidare, dels av två stycken specialutställningar av tillfällig karaktär, avsedda att skifta. Dessa skall ge mera fördjupade och detaljrika skildringar av något avsnitt inom utställningskomplexet.

En av de nu pågående tillfälliga utställningarna ägnas barndop, en viktig händelse i familjens och släktens liv med en rik traditionsbildning även i vår tid. Upplösningen av den starka lokala gemenskapen, svårigheten att i vår tid med dess stora rörlighet uppehålla släkt- och familjesamhörighet har försvagat underlaget för alla de seder som förbundits med livets högtider, men nybildning sker dock på grundval av de förutsättningar, som vår tid ger.

Bilden visar en dopklänning med serafimerordens band, vilken burits av Oscar II:s barn (dock inte Gustaf V). Tillhör Kungl. Livrustkammaren.

Brudutsmäckningen och ringarna hör till de symboler, som i särskilt hög grad uppmärksammas både förr och nu. På bilden förlovnings- och vigselring, två släta guldringar från 1851; trolovningsring i två delar från 1600-talet; trolovningsring av silver från Skåne med den förhistoriska betalningsringens spiralform, avslutad med ett ormhuvud.

Vidstående bild. Krona av förgyllt silver från Mönsterås k:a, Småland; brudpynt och brudkrona från Gagnefs sn, Dalarna; brudslöja och blomkerans från 1960.

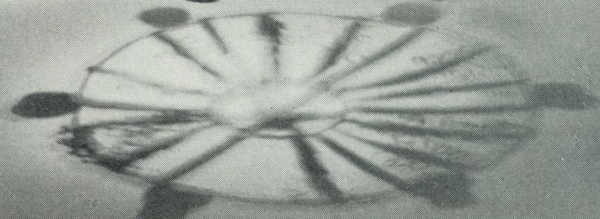
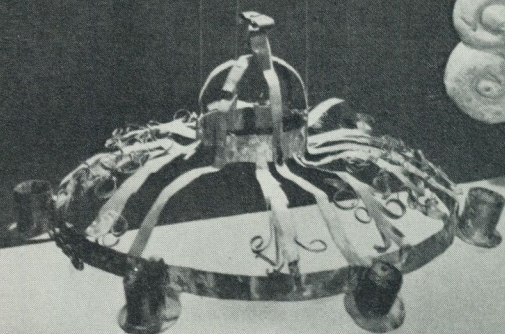
Det äldre beståndet av julepynt präglas av självhushålllets materialtillgång, som t. ex. balm, svinborst, trä o. dyl. och är tillverkat i hemmen som en del av julens bestyr och nöjen. Halmkrona från Färnebo sn, Västmanland; halmkärve från V. Ämterviks sn, Värmland; dryckeskärl i form av en fågel, snidad i trä, från Lillhärads sn, Härjedalen; ljusstake, snidad i trä, från Kyrkhults sn, Blekinge; "julekyppa", fågel gjord av halmflätor, från Högsåters sn, Dalsland.

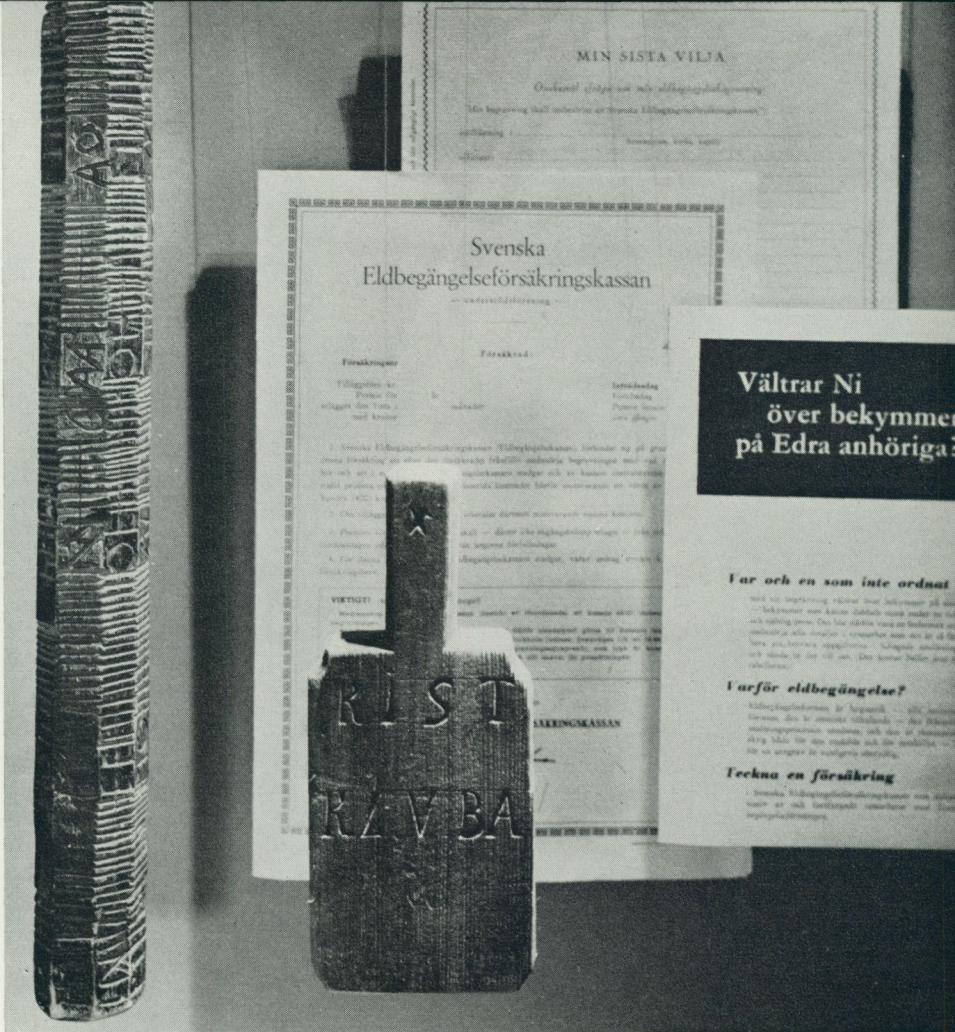
Vidstående bild. Julsederna är en brokig vävnad av traditioner från heden och kristen tid. Liksom så många av våra årsfester sammanhänger den med behovet av en viss rytm, av vila efter en arbetsperiod, där festerna markerar avslutningen av ett genomfört värv. Samspelet med årstidernas växlingar, växt- och djurlivets rytm är festkalenderns stomme. Kring denna har kristendomen fästat kyrkoårets märkesdagar och givit åt dem ett kristet innehåll. Detta gäller särskilt julen, som i högre grad än våra andra årsfester firas enligt gammal tradition. Det gamla självhushållets årsrytm och konserveringsteknik återupplivas nu vid jul för sitt symbolvärdes skull liksom en rad andra sedvänjor av skiftande ursprung och ålder. För familjen och kyrkan utgör julfirandet en symbolmättad högtid av sammanhållande kraft, för affärslivet en stimulans. Julfirandets irrationellt blomstrande traditioner har en väl underbyggd funktion även i vår tid.

Bilden visar en del av den överrika rekvisita som hör julen till.

WOMAN IN WHITE
The woman in white
at the table

Vid dödsfall har de åtgärder som krävts ombesörjts genom släkt och vänkerets i enlighet med bruk, som har sin grund i gammal sed och tro. Under de sista 25—50 åren har en yrkesmässig organisation vuxit fram, som svarar för alla erforderliga åtgärder. — Gravkavel från Vinäs, Mora sn, Dalarna. Strecken visar hur många gånger varje gård grävt grav och gjort kista; kistklubba från Gopshus, Mora sn, Dalarna.

Vidstående bild. Luciafirandet var från början en västsvensk sed med festande och vilda upptåg. Under 1700-talet fick Luciafirandet en viss spridning i västsvensk herrgårdsmiljö och inom studentkretsar vid universiteten. Den stora spridningen kom, när det år 1927 började propageras genom pressen. — Ansiktsmask av näver och lav, använd vid lussepptåg i Mangskogs sn, Värmland; Lucia-morgon, akvarell från 1851 av Fritz von Dardel; lussekusar från olika delar av landet; lussekrona från Burseryds sn, Småland.

DESIGN

Den andra av de båda tillfälliga utställningarna i anslutning till Tradition och Nutid heter Vara i omslag och visar något av våra nutida förpackningars historia med plast i olika former som det yngsta — tunnor, korgar och bastmattor som det äldsta emballaget.

Självva ordet emballage, som ju numera slagit igenom som term och för oss betyder alla slag av förpackningar, berättar något om packandets historia. Emballage avsåg från begynnelsen inte något annat än det material, som erfordrades för att man skulle kunna göra en bal av en vara, således säcken i vilken bomullen ned-trampades till att bli en bal eller bastmattan i vilken den sinnrikt uppbyggda tobaksbalen insyddes.

Design, ett av den moderna reklamens slagord, har satts som rubrik på montern ovan. Man hyser en stark önskan om att få fram produkter med god och köp-inbjudande utformning och anlitar därför i stor utsträckning kända formgivare. Montern visar ett antal sådana moderna förpackningar tillsammans med en äldre tvållåda med på sitt sätt mycket tilltalande locketikett samt, ovanligt nog, en sjukantig butelj av klargrönt glas.

Festtraditioner och varuomsättning

Julfirandet utgör ett utmärkt illustrativt exempel. I en ledare i Svenska Dagbladet den 24.12 1960 ges intressanta synpunkter på julhögtidens merkantilisering. "Att julens storartade merkantilisering är behovsskapande och behovsfrämjande kan knappast förnekas. Men att denna behovsfrämjande verksamhet kan uppehållas i en så väldig skala tyder väl på att mottagligheten för all denna stimulans och suggestion har vissa elementära betingelser. Det moderna samhället har i lika hög grad som det primitiva ett solennitetsbehov." Denna kombination av högtidsbehov och varuomsättning har drivit fram ett julfirande av avsevärd intensitet och omfattning. Genom den gemensamma goda viljan hos konsumenter och producenter har maträtter, högtidssymboler, prydnader och ceremonier hämtats från olika kulturmiljöer både i vårt land och andra länder, representerande olika traditionsunderlag. Den traditionssynkretism som här utvecklas är i sig själv värd ett studium. Jultomten, julbocken och Santa Claus eller Sankt Nikolaus, som han heter i Tyskland, står i kö som julklappsutdelare. De båda förstnämnda kommer genom dörren, de andra genom skorstenen för att lägga gåvorna i barnens strumpor. Julbocken har väl här de äldsta traditionerna men har trängts ut av den livskraftigare tomten, inte äldre än 1800-talets senare del, då Jenny Nyström och Viktor Rydberg gjorde honom i ett slag till en populär figur i alla sociala skikt. Santa Claus och Sankt Nikolaus kommer från England respektive Tyskland och har inte kunnat tränga ut jultomten men har lånat ut något av sin rekvisita till honom. I varje fall har seden att lägga julklappar i strumporna såtillvida tagits upp här, att man i handeln lanserar en specialgjord julklappsstrumpa, som kanske kommer att inneslutas i många barns föreställning om riktigt julfirande och så ytterligare berika deras symbolvärld. Julgranen, en annan av hemlivets stora symboler för julfirandet, är känd i högadliga familjer från 1740-talet, men fick sin stora spridning till alla samhällsskikt först på 1800-talet och har med det elektriska ljuset vandrat ut ur hemmen, ut i den offentliga miljön under 1900-talet. Dess äldre föregångare, julstång, julrönn, juläpplastake m. m., lever väl fortfa-

rande kvar någonstans och sjunker undan eller kommer att tas fram, allteftersom behovet av något nytt gammalt lyfter fram dem ur glömskan. Från anglosaxisk kulturmiljö har vi sedan länge haft en stark tillströmning av nya julingredienser, bl. a. julkorten. Kalkonen och plumpuddingen på juldagen har i viss utsträckning accepterats som en omväxling i den svenska julmaten. Kransen av järnek (här i landet av botaniska och traditionella skäl blir det väl gärna lingonris) att fästa på dörren möter nog i delar av vårt land ett visst motstånd på grund av associationer till seder förknippade med begravning. Misteln som tillhör till julen har kommit från samma håll och har genom den sed, som följer med den och som starkt bidragit till dess spridning, varit till stor glädje vid julens festliga samvaro.

Julfirandet kan liksom en kronärtskocka plockas på sina blad, befrias från senare tillkomna traditioner. Vad som till sist utgör botten är inte lätt att säga. Traditionerna från heden tid, de ursprungliga, utgår väl liksom så många av våra årsfester från behovet av en viss rytm, av vila efter en arbetsperiod, där festerna markerade avslutningen av ett genomfört värv. Julen är den paus, som bonden och hans husfolk kunde unna sig, när de bärgat säden, tröskat, malt och bakat, slaktat, städat och pyntat. Nu kunde tillgången på föda för folk och få överskådas, jorden vilade, förråden var fyllda, arbetet klart. Nu kunde människan också vila. Därav korv, syltor, skinka, grishuvud, öl, bullar, kakor, limpor, smör och ost, som nu kunde njutas färska men sedan skulle få ätas allt saltare och torrare, tills den nya grödan kom. Behovet av vila och feststämning är nu lika stort som förr, men mattraditionerna har för de flesta av oss förlorat sitt verklighetsunderlag. Det gamla självhushållets årsrytm och konserveringsteknik lever nu vidare för sitt symbolvärdes skull. Samspelet med årstidernas växlingar, växt- och djurlivets rytm, är festkalenderns stomme. Kring denna har kristendomen fästat kyrkoårets märkesdagar och givit även ett kristet innehåll åt den äldre festalmacka, som förvisso också tidigare haft sakralt innehåll. Julens starkt religiösa karaktär, samlad kring Kristi födelse, jungfrun och barnet i krubban, budskapet om frid på jorden och mänskorna en god vilja, vilken berikat julens sed och symbolvärld,

är trots julfirandets merkantilisering fortfarande en levande realitet liksom dess innebörd av familjens speciella högtid, varigenom julen har fått en väl underbyggd funktion. Familjen, vårt samhälles mest hållfasta primärgrupp, kyrkan, länge dess kanske starkaste organisatoriska bildning, och affärslivet, alla behöver julen som symbol och stimulus.

Luciafirandet — ny festtradition på gammal grund

Det kanske intressantaste inslaget i våra folktraditioner, som under de senaste årtiondena fått ökad betydelse, utgöres av Luciafirandet eller Lussefirandet, som det heter i Västsverige, där seden ursprungligen hör hemma. Professor Gösta Berg har i ett par uppsatser belyst Luciafirandet och anför som äldsta vittnesbörd en beskrivning från 1600-talets slut: "S. Lucia natt koka dhe store köttgrytor i Värmeland och äta lustigt om ottan säijandes dhe skola ätha merg i benen." Förmodligen var det redan då förknippat med allehanda upptåg, då ungdomen utklädda drog omkring i gårdarna, tiggde förtäring och kunde både sprida glädje och föra busliv, som fallet ännu är i Värmland. Även från Västergötland och Dalsland känner man samma sed från 1700-talets mitt. Vid sidan av dessa mera ohämmade former av Lussefirande torde det i skolans miljö ha funnits festupptåg av mera förädlad karaktär med kristlig anknytning till Lucia-legenden, vilken givit upphov till Lucia-bruden, som sedan gjort sin entré i svensk herrgårdsmiljö. Så uppträder hon 1764 i Västergötland ehuru utan ljuskronan, vilken dock införlivats med Luciafirandets rekvisita vid 1800-talets början i värmländsk bruksmiljö. "Men Luciabru- den blev så småningom överallt den ojämförligt största attraktionen. Den vitklädda kvinnan med ljuskronan i håret, som träder fram ur den mörka natten, kunde inte undgå att mäktigt gripa sinnen och gav Luciafirandet en popularitet, som kom den att överleva många andra i äldre tid långt viktigare festdagar" (Gösta Berg). Det märkligaste med Luciafirandet är dock, att det ända till långt fram i vår tid endast i obetydlig grad iakttagits utanför de västsvenska landskapen. Redan innan Stockholms-Tidningen Stockholms Dagblad år 1927 startade sin kampanj för

spridning av firandet hade man börjat ha fester med ljuspydd Lucia vid föreningsars årssammankomster för julen, vid avslutningsfester i skolan osv. I och med presskampanjen på 1930-talet fick Luciafirandet sin stora uppgift i förenings- och arbetsliv. Det blev först en arbetsplatsens och den offentliga miljöns avslutningsfest för året eller inledning till julfirandet och har sedan kommit till hemmen. Luciafirandets snabba spridning beror inte bara på ett kraftigt stöd i pressen utan också på ett behov av en symbol och en festanledning, kring vilken föreningsmedlemmar och kamrater i skolan och på arbetsplatsen, särskilt kontoren, kan samlas vid slutet av sitt arbetsår. De former som utbildats med val av en ung flicka som motsvarar allmänhetens blonda skönhetsideal till Lucia, saknar inte anknytning till äldre folklig tradition. Det har förekommit också vid påsk, pingst och midsommar. För att få mat och dryck till sina fester gick ungdomen omkring och sjöng. Ofta hade man då valt ut den vackraste flickan, klätt henne som brud, eventuellt också försett henne med brudgum, liksom vid den verkliga brudgången, då fästmän gick omkring i bygden och tiggde till bosättningen. Det var en symbolik som alla begrep, och den utgjorde samtidigt ett inslag i helgfirandet som gav underhållning och omväxling.

Luciafirandets äldre historia är intressant, insprängd som den är, i sin ursprungliga västsvenska miljö, med en demoni som man gärna velat föra tillbaka på den äldre hedniska festcykeln. Men frågan är om den inte i nutiden utgör ett ännu intressantare studieobjekt genom formerna för dess spridning och genom de symboler som används. Att Lucia i så hög grad blivit föreningarnas och arbetsplatsernas högtid utgör i och för sig inget avsteg från äldre tradition.

Föreningslivet — ungdomslagets arvtagare som festarrangör

I äldre tid, när den lokala gemenskapen vilade på ett organisatoriskt underlag av familj och släkt samt åldersgrupperna inom dessa, var det ungdomen, ungdomslaget, framför allt ynglingarna som framträdde och ordnade fester utanför familjekretsen. Anskaffande av lokal för dans, hoptigging av mat och dryck har därför

utgjort ett markant inslag vid alla årsfester. Det gällde att utföra tiggeriet på ett sådant sätt, att resultatet blev gott. Dramatiska framträdanden, t. ex. stjärngossespel och staffansångare från Lucia till trettondagen och tjugondag Knut, fastlagsspel, häxspringning, majsjungning, påskbrud, pingstbrud osv. har samma funktion. När den lokala gemenskapen upplöstes och åldersgruppsindelningen inte har samma fasta form, har idrottsföreningar, religiösa och politiska sammanslutningar och andra grupper övertagit också denna sida av ungdomslagets sociala uppgifter. De har med större resurser till sitt förfogande ordnat med permanenta samlingslokaler i föreningarnas eller kommunens regi. Insamling med stöd av upptåg vid kringvandring i hemmen har nu ersatts av program med professionella artister för dansmusik och uppträdanden. Numera har dans på logen, på bryggan eller en bro ett romantiskt skimmer, förr var det en nödvändighet, när inga fritids- och samlingslokaler fanns. Den organisatoriska vitalitet, som präglar pojkar och ynglingar, har givit upphov till en rik gruppbildning utanför familje- och släktgrupp, från kyrklig ungdomsrörelse till kriminellt verksamma ligor. Som social företeelse har raggargängen en djup förankring i traditionen. Kringströvande skaror som nu har möjlighet att fara landet runt på bil- och motorcykeltävlingar, där de träffar ungdom från hela landet, har sin motsvarighet i ungdomens vandring i äldre tid till marknader vid Mikaeli (29 september), till olika kyrkplatser inom ett ganska vidsträckt område för att träffa ungdom från andra socknar, till dans och lekar vid källor trefaldighetsnatten i början av juni, vilket ännu kan förekomma vid Ugglevikskällan på Djurgården, osv.

Konfirmationen och upptagningen i ungdomslaget

Därför att ungdomslaget i familje- och släktsamhället var en socialt så aktiv grupp, medan yngre och äldre åldrar inte framträdde organisatoriskt lika starkt, kom inträdet i ungdomslaget att markeras genom intagningsceremonier och ett till konfirmationen knutet dräktbyte. När man "gått fram", inträdde man i den vuxna ungdomens krets. Ännu på 1920-talet innebar detta

bestämda, tydligt iakttagbara skillnader. Flickorna fick sålunda sätta upp håret och bära hatt, ha högklackade skor och börja delta i ungdomens danser och umgänge. Pojkarna fick sin första cheviotkostym med långa byxor och hatt och begåvades i allmänhet med klocka. Numera finns naturligtvis skillnader i klädsel mellan vuxna och barn och "tonåringar", denna egna grupp i vårt samhälle, som fått ett eget sätt att klä sig och som inte sneglar på de äldres dräktformer — snarare tvärtom — och som i flera andra avseenden spelar rollen av en mönsterbildande grupp. Men något dräktbyte av samma art som förut existerar inte vid konfirmationen, och den dräkt som då bäres har förlorat sin egenskap av symbol. I Danmark och Norge sker en övergång till bärande av vita kåpor vid konfirmationen, lika för flickor och pojkar, och detta har också i någon utsträckning börjat förekomma här i landet. Detta utgör bara en bekräftelse på att traditionen med dräktbytet inte längre har en funktion att fylla. Övergången från en åldersgrupp till en annan, från ogift till gift stånd betydde i bondesamhället mera än det gör nu i vårt industrialiserade och rikare differentierade samhälle. Upptagandet i ungdomslaget var förenat med riter, som markerade avslutningen av den gångna perioden och början av en ny. Detta var så mycket mera motiverat som det innebar avslutning på skolgång och inträde i fullt arbetsför ålder, vilket för ynglingarna innebar en viss självständighet i förhållande till familjen. Nu, när utbildningstiden oftast sträcker sig långt in i manna- och kvinnoåldern, kan ingen sådan åldersgräns sättas. Däremot samlar sig viss ritual till real- och studentexamina, som numera firas med allt rikare rekvisita och former. Inom vissa yrkesgrupper och utbildningsanstalter finns också intagningsceremonier, som har åtskilligt traditionsstoff hämtat från intagningen i ungdomslaget.

Kyrkan och de folkliga traditionerna kring trolovning och bröllop

Av de förändringar och övergångar i varje enskild människas liv, som samtidigt också ingriper i familjens och släktens fortbestånd och öden, är äktenskapet den kanske viktigaste. Detta tar sig uttryck i riter och ceremonier av juridisk, religiös, estetisk

och magisk innebörd, vilka i hög grad ännu präglas av ålderdomliga traditioner. Äktenskapet var framför allt inom de jordägande skikten en händelse med ekonomisk-juridisk innebörd. I och med frieriet inleddes överläggningar om brudpenning, senare vid trolovningen överlämnades skänker, vilka överräcktes i vittnens närvaro och registrerades i laga former. Vidare överenskoms om morgongåva, vilken blev kvinnans egendom i händelse av mannens död. Den blev alltså inte föremål för arvsifte utan tjänade som en form av änkeunderstöd eller änkepension — i varje fall i de ekonomiskt bäst ställda skikten, där morgongåvan kunde vara ett jordagods. Dessa procedurer gjorde äktenskapet till en rättslig realitet. Därefter kunde samlivet börja, även om det festliga hemförandet av bruden till mannens hem kunde dröja. Efter införandet av kristendomen ledde utvecklingen av rätt och sed till att det på kvinnans vägnar genom giftomannen slutna kontraktsäktenskapet i princip övergick till ett konsensäktenskap, dvs. grundat på mannens och kvinnans frivilliga överenskommelse. Därför fick också det rättssymboliska uttrycket för äktenskapets fullbordan, biläget, en ökad betydelse.

Trolovningen eller fästningen och biläget var alltså från början de viktiga momenten, medan vigseln, som från början endast var kyrkans välsignelse av äktenskapet, var utan rättslig betydelse. Först i slutet av 1600-talet fick kyrkan i lag fastställt, att den kyrkliga vigseln var den normala formen för äktenskapets ingående. Trolovningen har dock aldrig helt försvunnit, och Sveriges rikes gällande lag erkänner trolovningsbarn som äkta.

Det förhållandet, att trolovningen så länge hävdade sin ställning i vårt land, har skapat några märkliga traditioner, som ännu har full livskraft. Av dessa är brudkronan och bruket att den gifta kvinnan har två släta ringar de kanske mest iögonfallande.

Brudkronan symboliserar den jungfruliga renheten. Av alla prydnader, som ingår i brudens utsmyckning, var kronan den viktigaste. Medan andra smycken också kan bäras vid andra tillfällen, bärs kronan endast vid vigseln och har en bestämd symbolisk innebörd. Från 1500-talets slut, då kyrkan tog kronan i bruk som ett propagandamedel för den kyrkliga giftermålsakten och gjorde den till ett erkänt hederstecken för kyska brudar,

varigenom man ville förhindra att den äktenskapliga samvaron tog sin början efter trolovningen och före vigseln, har brudkronan varit en fast institution i vårt land. Under 1600-talets förra del tycks seden, att bruden skulle prydas med krona, vara spridd överallt och i alla samhällsskikt. Det är därför troligt att kyrkorna i regel ägde kronor av ädel metall för brudar. En del enklare kronor av mässing och ståltråd, klädda med skravelmässing, galoner, papper, pärlor och annat billigt glitter har ägts av prästfruar och professionella brudkläderskor för uthyrning. Seden har utan avbrott fortsatt, trots att det under 1700-talet blev modernt att smycka bruden med en krans av myrten eller blommor och slöja. Denna sed, som hör hemma i medelhavsländerna och funnits där sedan förkristen tid, inkom sannolikt, liksom den vita bruddräkten, i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet som ett inslag i den starkt antiksvärmande kulturvåg, som då slog ut åt alla håll från republikens Frankrike. Denna våg spred sig också på svensk landsbygd, och med en kortare period för svart bruddräkt har vit varit den normala bruddräkten. I slutet av 1800-talet och vid 1900-talets början kom orangeblommorna från anglosaxisk kulturmiljö, och nu har bruden möjlighet att välja orange, myrten, andra blommor eller kronan, som åter i stor utsträckning har börjat nyanskaffas av kyrkorna.

Vad angår de båda släta ringarna, så introducerade kyrkan ringen som pant och trohetssymbol vid den kyrkliga trolovningen, vilken skulle ersätta den världsliga fästningen men under hela medeltiden aldrig fick den betydelse som avsetts. Under kyrkans fortsatta påverkan utvecklade sig seden med ringen som ersättning för fästningsgåvan vid den världsliga trolovningen till en växling av ringar som symbol för ett ömsesidigt trohetsförhållande. Denna ringväxling har sedan överflyttats till förlovningen, då alltså både mannen och kvinnan får ring. Vid vigseln överlämnar mannen en ring till kvinnan som ett "vårdtecken", varigenom kvinnan får två ringar. Det är alltså trolovningens länge bibehållna betydelse som gör, att trohetstecken överlämnas två gånger. Detta är yttre tecken på ett spänningsförhållande mellan kyrkan och den folkliga seden, mellan officiellt erkänd moraluppfattning och folklig praxis. Trots att trolovningen så småningom utvecklas till ett mer

eller mindre formlost äktenskapsfördrag, uppges fördenskull icke den folkliga rättstraditionen och de gamla plägsederna vid äktenskaps ingående. De lever i själva verket fortfarande flerstädes kvar i sin lantliga miljö och passar där in i det slutna lokala samhällets kulturmönster. Det är när dessa traditioner genom den stora strömmen från landsbygden till staden kommer i kontakt med bristen på lokal gemenskap i stadens kulturmiljö, som olikheterna kommer fram och ger upphov till uppfattning om dålig moral, när det i själva verket i stället är en annan moral. Okunighet om de former, som präglat det föräktenskapliga umgänget på landsbygden, har givit upphov till negativa värderingar utifrån de normer, som präglar stadsmiljön med dess helt skiljaktiga sociala organisation.

När en pojke eller flicka uppnått köns mogen ålder och genom sina prestationer visat sig tillhöra den arbetsföra åldern, har de blivit upptagna i ungdomslaget och fått deltaga i det umgänge, som ledde till ett närmande mellan könen och utmynnade i frieri och giftermål. Detta har över stora delar av Norden ägt rum i form av pojkarnas kvälls- och nattbesök hos flickorna, "utpågången", "nattfrierierna". En fullt erkänd och legitim form av umgänge mellan de unga, som i den mån det ledde till intim förbindelse och havandeskap också förpliktade till äktenskap. Om mannen i en sådan situation skulle svika, blev domen över honom så hård, att han gjorde sig omöjlig och måste ge sig i väg, vilket på den tiden, då det var svårt att leva utanför den lokala gemenskapen, knappast var ett alternativ.

Upplösningen av umgäncesformer och sedvänjor i det moderna samhället

Det finns på hemlivets område, omfattande det föräktenskapliga livets uppfostran och umgäncesformer, ett traditionsarv som vi har från bondesamhället. Det har på detta liksom på andra avsnitt av uppfostrans och den ungdomliga lagbildningens område skett en nedbrytning av äldre traditioner, som sammanhänger med samhällets djupgående förändringar. Upplösningen av den starka lokala gemenskap som byarna gav, svårigheten att i vår tid med

dess stora rörlighet uppehålla släkt- och familjesamhörighet har försvagat det sociala underlaget för alla de seder, som förbundits med livets högtider. Detta kan nogsamman avläsas i t. ex. tidningsarnas frågespalter för allmänheten, som talar om en stor osäkerhet såväl i livets viktigare avgöranden som i umgängesformerna. Utvecklingen har i stort sett gått från de mera omfattande formerna för släktsamfundet, ätten och storfamiljen, till primärfamiljen.

Numera torde det väl endast vara rikt förgrenade familjer, vilka bott länge på samma ställe eller av andra skäl utbildat en stark samhörighetskänsla genom flera släktled, som kan uppehålla högtidsbruket vid dop, konfirmation, bröllop och begravning, därför att dessa i så hög grad utformats genom de sociala band som förenar släktgruppen och den lokala gemenskapen. Festerna blev i hög grad ett medel att hävda familjens och släktens sociala ställning, en skyldighet likaväl som en ambition.

Från grannhjälp till socialunderstöd

Svårigheten för en bonde att av den avkastning, som en gård kunde ge, på en gång föda ett betydligt större antal personer än den var avsedd för, ibland kanske 50—100 personer under flera dagar, om det var ett stort bröllop, har skapat en speciell form av ömsesidig hjälp mellan grannar, som utgör den organisatoriska grunden för högtidsfirandet i allmogemiljö. Dessa s. k. bjudlag krävde en direkt medverkan av alla medlemmar i laget, som vid barnsöl, bröllop eller gravöl kom med förning till värdfolket. Förningen kunde bestå av smör, bröd, ost, öl, mjölk, grädde, maträtter av olika slag. Grannhjälpens fungerade som ett solidariskt bolag. Vid de stora gillena hölls det nog reda på vars och ens prestationer, så att de kunde gengäldas lika för lika. Detsamma var förhållandet vid den s. k. brudstugången. De som skulle gifta sig gick omkring i bygden och fick bidrag i form av säd, lin och ull, ibland också penningar, som också kunde skänkas offentligt vid bröllopet, då vars och ens bidrag nämndes och kommenterades välvilligt eller kritiskt alltefter gåvans storlek i för-

hållande till givarens förmåga. Vid dop skulle man ge dopgåva, och som fadder var man särskilt förpliktad att ta hand om barnet i framtiden. Vid dödsfall trädde grannhjälpen omedelbart i funktion. Likvaka, tvättning, svepning, tillverkning av kista, gravgrävning, likbäring, förning till gravölet utfördes av grannelaget. Från vaggan till graven har den ömsesidiga hjälpen varit familjens och individens sociala stöd.

Hela detta system, i vilket släkten och grannelaget utgör det organisatoriska underlaget för högtidsfirandet, har med de genomgripande förändringarna i samhället försvunnit och upplösts eller övergått i nya former av hjälp. Det organisatoriska underlaget är nu samhället. Staten har övertagit ansvaret för barnavård och åldersvård. Bosättningslån och egnahemslån möjliggör familjebildning. Blott lysningspresenterna finns kvar som en rest av familjens, släktens och vännernas hjälp vid hushållsbildningen. Begravningsbyråerna tar hand om alla formaliteter och praktiska åtgärder vid dödsfall och meddelar, hur de efterlevande skall förhålla sig. De urgamla föreställningarna om ett liv efter detta, som tar sig uttryck i rörande omsorger om den dödes välbefinnande och behovstillfredsställande i form av cigarretter, brännvin, leksaker till barn osv., tillåts inte ta alltför stora proportioner, och gamla seder normaliseras. Det är byråernas anställda tjänstemän som tillsammans med officianten utformar beteendet och begravningsakten.

Vår tids tekniska civilisation kräver specialisering på arbetslivets område, vilket nödvändiggör en differentierad utbildning och differentierade gruppbildningar. I det agrara samhället, som präglade svensk kultur ännu vid 1800-talets mitt, fungerade familjen både som arbetsgrupp och som utbildningsgrupp för det arbete, som gav familjen dess försörjning, och för den arbetskraft den själv producerade. Förutom skolgången förelåg i regel ingen utbildning. Gruppbildningen byggde på åldersgrupper inom släkten och familjen och den lokala gemenskapen. Arbetslivet inom det agrara samhället gav en stor enhetlighet i livs- och årsrytm, som bidrog till att ge en rik utbildning åt de traditioner som var förknippade därmed. Utvecklingen av ett industrialiserat näringsliv har skapat en rik yrkesspecialisering, minskat familjens, släk-

tens och den lokala gemenskapens funktioner, och i stället har framvuxit ett rikt förgrenat system av intressegrupper. I denna brist på enhetlighet och gemenskap spelar de gamla fest- och högtidstraditionerna uppenbarligen en viktig roll för att fasthålla något av gemenskap inom familjens ram.